

Е. С. Дмитренко,

кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри загальноправових дисциплін, Національна
академія Служби безпеки України

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті визначено поняття фінансово-правової відповідальності. Обґрунтовано її взаємозв'язок із фінансовою безпекою держави. Розглянуто фінансове правопорушення як фактичну підставу притягнення суб'єктів фінансового права до юридичної відповідальності та як загрозу фінансовій безпеці держави. Запропоновано шляхи вдосконалення механізму фінансово-правової відповідальності для гарантування фінансової безпеки держави.

В статье определено понятие финансово-правовой ответственности. Обоснована ее взаимосвязь с финансовой безопасностью государства. Рассмотрено финансовое правонарушение как фактическое основание привлечения субъектов финансового права к юридической ответственности и как угроза финансовой безопасности государства. Предложены пути усовершенствования механизма финансово-правовой ответственности для гарантирования финансовой безопасности государства.

The article defines financial legal responsibility. In the article grounded it's connection with financial safety of the state. Financial offence is examined as actual base of calling subjects of financial law to account and as threat of financial safety of the state. Some ways of improvement of financial legal responsibility mechanism are proposed to guarantee financial safety of the state.

Ключові слова: фінансово-правова відповідальність, фінансова безпека держави, удосконалення механізму фінансово-правової відповідальності.

На сучасному етапі розвитку України та інтеграції до європейського і світового просторів одним із її завдань є забезпечення фінансової безпеки. Його значення зростає з огляду на існування наявних та можливих, внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці, серед яких – вчинення великої кількості фінансових правопорушень. Актуалізація цих питань пов'язана також з тим, що фінансова безпека забезпечується насамперед правовими засобами, серед яких особливе місце належить механізму фінансово-правової відповідальності. Оскільки причиною вчинення фінансових правопорушень є недоліки такого механізму, то дослідження фінансово-правової відповідальності, насамперед визначення її місця у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки, становить науковий та практичний інтерес та є актуальним.

В аспекті наукової розробки цієї проблеми заслуговують на увагу дослідження фінансової безпеки, проведені О. І. Барановським, М. М. Єрмошенком, В. А. Ліпканом, О. С. Ліпкан, О. О. Яковенком, а також праці Л. К. Воронової, І. О. Зуба, М. В. Карасьової, М. П. Кучерявенка, О. А. Музики, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пришви, І. А. Сікорської, Н. В. Туркіної з окремих аспектів фінансово-правової відповідальності. Проте питання щодо визначення ролі фінансово-правової відповідальності у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки держави залишаються невирішеними та потребують наукового обґрунтування.

Отже, мета цієї статті полягає у науковому обґрунтуванні місця фінансово-правової відповідальності у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України. Завданнями статті є: проаналізувати механізм фінансово-правової відповідальності; розглянути фінансове правопорушення як фак-

тичну підставу притягнення суб'єктів фінансового права до юридичної відповідальності та як загрозу фінансовій безпеці держави; запропонувати шляхи вдосконалення механізму фінансово-правової відповідальності з метою гарантування фінансової безпеки держави.

У системі національної безпеки фінансова є однією з найважливіших її складових, оскільки вона безпосередньо впливає на вирішення завдань та функцій держави, органів місцевого самоврядування та пов'язана з економічною ситуацією, політичною стабільністю, фінансовою незалежністю.

Фінансова безпека держави як стан захищеності і забезпечення життєво важливих фінансових інтересів особи, суспільства, держави, її адміністративно-територіальних утворень правовими, економічними, політичними, кадровими, інформаційними, науковими, оперативно-розшуковими та іншими заходами в державі і за її межами [1, с. 17] має власну систему забезпечення. Проаналізувавши праці О. І. Барановського [2, с. 38, 41], М. М. Єрмошенка [3, с. 35, 216], В. А. Ліпкана, О. С. Ліпкан, О. О. Яковенка [4, с. 208] та критично оцінивши їх позицію щодо визначення системи забезпечення фінансової безпеки, вважаємо, що вона складається з таких елементів: правове забезпечення; економічне забезпечення; політичне забезпечення; кадрове забезпечення; наукове забезпечення; оперативно-розшукове забезпечення; інформаційне забезпечення.

З огляду на те, що стан фінансової безпеки багато в чому визначається рівнем правового регулювання відносин у сфері фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування (далі – фінансової діяльності), а причиною вчинення фінансових правопорушень є зазвичай недоліки фінансового за-

конодавства, вважаємо найважливішим елементом системи забезпечення фінансової безпеки її правове забезпечення.

Фінансово-правовою наукою питання правового забезпечення фінансової безпеки не досліджено. На нашу думку, сутністю правового забезпечення фінансової безпеки є здійснюване державою за допомогою системи правових засобів упорядкування суспільних відносин у цій сфері, їх юридичне закріплення та охорона. Вважаємо, що механізм правового забезпечення фінансової безпеки як система правових засобів насамперед спрямований на створення досконалої правової бази та системи контролю за фінансовою діяльністю з метою забезпечення стабільності фінансової системи, попередження, виявлення та припинення фінансових правопорушень.

У питанні про елементи механізму правового забезпечення фінансової безпеки підтримуємо тих учених, які до них відносять принципи, функції та методи [3, с. 35; 4, с. 130]. Однак автор пропонує до нього включити також правові норми і правовідносини у сфері забезпечення фінансової безпеки та юридичну відповідальність їх учасників, а також фінансово-правові засоби (принципи, методи, функції фінансово-правового регулювання, фінансово-правові норми, фінансові правовідносини, фінансово-правову відповідальність).

Відповідно до мети статті зупинимось на аналізі одного з її елементів – фінансово-правової відповідальності. На сьогодні цей фінансово-правовий інститут сформований об'єктивно [5, с. 77], однак потребує теоретичного обґрунтування, зокрема питання про назву, зміст, співвідношення з іншими видами юридичної відповідальності. Щодо назви, то вчені пропонують такі: „фінансова відповідальність” [6, с. 187], „фінансово-правова відповідальність” [7, с. 181; 8, с. 187], „фінансова юридична відповідальність” [9, с. 32], „відповідальність за порушення фінансового законодавства” [10, с. 110; 11, с. 79], „відповідальність за порушення норм фінансового права” [6, с. 187].

Проаналізувавши зазначені думки, вважаємо, що частково поняття „фінансово-правова відповідальність”, „фінансова юридична відповідальність” є тотожними, але більш коректним є перше з них. Їх відмежовуємо від загальних понять „юридична відповідальність у фінансовому праві”, „відповідальність за порушення норм фінансового права”, „юридична відповідальність суб'єктів фінансового права”.

Аналіз фінансово-правової літератури засвідчує, що небагато дослідників розглядають фінансово-правову відповідальність як застосування до порушника фінансово-правових норм заходів державного примусу уповноваженими на те державними органами [7, с. 183]; як нормативний, формально визначений у фінансовому праві, гарантований і забезпечений фінансово-правовим примусом юридичний обов'язок зазнавати правопорушником заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій за вчинене ним правопорушення у сфері фінансової діяльності [8, с. 194]. Однак, на наше

переконання, визначення фінансово-правової відповідальності має ґрунтуватися на її ознаках, серед яких учені виділяють такі: виникає у зв'язку зі вчиненням правопорушення у сфері фінансової діяльності [5, с. 78–79; 12, с. 4]; виражається у застосуванні до правопорушника фінансово-правових норм уповноваженими на те державними органами заходів державного примусу [7, с. 183; 13, с. 39]; встановлюється державою у фінансово-правових нормах, які є охоронними і містять у своїй структурі фінансово-правові санкції; реалізується у специфічній процесуальній формі [7, с. 182–183]; рішення про накладання фінансових санкцій може бути прийняте як державним органом, так і (у визначених законом випадках) власне правопорушником [5, с. 78]; полягає в обов'язку суб'єктів правопорушення зазнати певних позбавлень майнового характеру, пов'язаних із застосуванням до правопорушника фінансових санкцій [5, с. 78–79; 13, с. 38]. На думку автора, зазначене потребує окремих уточнень. Зокрема, потрібно вказати на те, що розглядається фінансово-правова відповідальність у ретроспективному аспекті, яка є системою правовідносин, визначити їх суб'єктів, зміст і мету такої відповідальності.

У результаті аналізу думок науковців пропонуємо до ознак фінансово-правової відповідальності (у ретроспективному аспекті) віднести такі: є системою правовідносин між державою в особі уповноважених органів та порушником приписів фінансово-правових норм; її змістом є спричинення для правопорушника певних негативних наслідків за фінансове правопорушення, а метою – покарання правопорушника у притаманній сфері фінансово-правового регулювання формі, охорони фінансових правовідносин, припинення правопорушення та відшкодування завданої шкоди.

Викладене вище дає підстави запропонувати визначити фінансово-правову відповідальність (у ретроспективному аспекті) як систему правовідносин між державою в особі уповноважених органів та порушником приписів фінансово-правових норм, змістом яких є спричинення для правопорушника певних негативних наслідків за фінансове правопорушення з метою покарання правопорушника у притаманній сфері фінансово-правового регулювання формі, охорони фінансових правовідносин, припинення правопорушення та відшкодування завданої шкоди.

У питанні про співвіднесення фінансово-правової відповідальності з іншими видами відповідальності окремі вчені заперечують її існування, хоча при цьому зазначають, що при накладанні фінансових санкцій особа притягається до особливого виду юридичної відповідальності із застосуванням унікального покарання – фінансової санкції [9, с. 32]. Водночас науковці прирівнюють її до цивільно-правової [7, с. 182], указують на адміністративну природу фінансових санкцій і не виключають виділення їх як нового виду юридичної відповідальності – фінансово-правової [14, с. 69–73]. У зв'язку із зазначеним заслуговують на увагу аргументи І. О. Зуба, який питання про фінансово-правову відповідальність пов'язує з її ідентифікацією в межах існуючих видів. На думку вченого, лише в

тому разі, якщо це не вдасться, правомірно ставити питання про такі санкції як новий вид юридичної відповідальності [15, с. 3–10]. У результаті аналізу цих думок констатуємо, що основною її відмінністю від адміністративної та кримінальної є суб'єкт відповідальності (до фінансово-правової відповідальності може бути притягнуто і фізичну, і юридичну особу); цивільно-правової і фінансово-правової відповідальності – об'єкт (об'єктом цивільно-правової відповідальності є майно правопорушника, а фінансово-правової – фонди коштів, які не є ототожненням із сукупністю майна; при цьому стягненню підлягають не лише кошти, що належать правопорушнику, а й кошти, які він має отримати чи якими він уже розпорядився). Крім того, цивільно-правова відповідальність має відновлювальний характер, а фінансова – ще й штрафний [5, с. 78]. Отже, фінансово-правова відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності.

Отже, механізм фінансово-правової відповідальності може сприяти забезпеченню фінансової безпеки через його спрямування на охорону фінансових правовідносин, на дотримання їх учасниками правових приписів у сфері фінансової діяльності та засудження тих, хто їх порушує, а також на попередження вчинення фінансових правопорушень.

Якщо мову вести про склад фінансового правопорушення як фактичну підставу для застосування фінансово-правової відповідальності, то це питання також потрібно розглядати в безпекознавчому аспекті. Підтримуємо позицію дослідників щодо фінансового правопорушення як окремого виду правопорушення [7, с. 184; 8, с. 199; 12, с. 3], оскільки деякі вчені це заперечують [9, с. 32] через наявність таких його особливостей: посягає на встановлений державою порядок здійснення фінансової діяльності; спрямоване в усі її сфери (бюджетну, податкову, банківську, митну, валютну); зумовлює застосування передбачених фінансовим законодавством санкцій. Такі правопорушення через їх суспільно шкідливий (небезпечний), протиправний характер виступають загрозами фінансовій безпеці держави, оскільки їх скоєння спричиняє шкоду державі, суспільству і в кінцевому підсумку – кожному конкретному громадянину [7, с. 185] шляхом ненадходження до бюджетів і державних цільових фондів у належному обсязі коштів для їх формування та виконання державою, органами місцевого самоврядування завдань і функцій.

Про загрозу фінансовій безпеці свідчить те, що фінансові правопорушення мають системний характер і охоплюють усі сфери фінансової діяльності – мова йде про бюджетні, податкові правопорушення, правопорушення у сфері запозичень, правопорушення у сфері грошового обігу та розрахунків, валютні правопорушення. У кожній групі можлива внутрішня класифікація. Так, залежно від стадії бюджетного процесу бюджетні правопорушення можна поділити на ті, що вчиняються під час складання проектів бюджетів, розгляду проекту та прийняття закону про Держбюджет (рішення про місцевий бюджет), виконання бюджету, підготовки та розгляду звіту про виконання бюджету і прийняття рішення

щодо нього. Серед податкових правопорушень, залежно від видів обов'язкових платежів, можна виокремити правопорушення при сплаті податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб, ПДВ, акцизного податку, мита тощо.

Вплив фінансових правопорушень на фінансову безпеку держави проявляється також у їх посяганні на порядок здійснення фінансової діяльності і в тому, що об'єктами таких правопорушень фактично є фінансові інтереси держави, органів місцевого самоврядування. З іншого боку, у випадку їх вчинення застосовується механізм юридичної відповідальності, спрямований на охорону фінансових правовідносин від протиправних посягань шляхом компенсації шкоди, заподіяної правопорушенням, та покарання винних.

Проведений аналіз фінансового та іншого законодавства засвідчив, що для протидії скоєнню фінансових правопорушень потрібно його вдосконалити, зокрема норми, які регулюють механізм фінансово-правової відповідальності. На думку автора, це можна зробити насамперед шляхом внесення змін до чинного законодавства. Наприклад, Бюджетний кодекс України доповнити нормами про відповідальність Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Рахункової палати, їх посадових осіб за недотримання термінів бюджетного процесу (статті 35, 38, 117), про систему правопорушень у сфері місцевих запозичень та відповідальність у цій сфері (V розділ), про відповідальність за незаконне використання бюджетними установами іноземної валюти (глава 18); прийняти нову редакцію глави 11 Податкового кодексу України з назвою „Фінансово-правова відповідальність за податкові порушення”, у яку об'єднати глави 11, 12 та доповнити статтями „Відповідальність органів Державної податкової служби та їх посадових осіб за податкові правопорушення”, „Звільнення від відповідальності особи, яка вчинила податкове правопорушення”; у розділі X Закону „Про Національний банк України” передбачити норму про відповідальність НБУ, його керівних органів та посадових осіб за використання емісійних коштів для фінансування дефіциту держбюджету тощо.

Іншим напрямом вважаємо розроблення проектів окремих нормативних актів (Банківського, Валютного кодексів, законів України „Про декларування доходів фізичних осіб”, „Про міжнародну технічну допомогу”, „Про фонд захисту прав фізичних осіб-інвесторів”; „Про платіжні картки”, Положення про золотовалютні резерви України тощо) з нормами про механізм фінансово-правової відповідальності у випадку вчинення фінансових правопорушень.

Таким чином, аналіз фінансово-правової відповідальності дозволяє зробити висновок: оскільки загрозою фінансовій безпеці держави є скоєння фінансових правопорушень через недосконале фінансове законодавство, то одним із шляхів їх зменшення та гарантування фінансової безпеки є вдосконалення норм про механізм фінансово-правової відповідальності. Вважаємо, що досконалий та ефективний механізм фінансово-правової відповідальності спрямований на забезпечення фінансової

безпеки, оскільки сприяє захисту фінансової системи від протиправних посягань, відшкодуванню заподіяної правопорушенням шкоди, покаранню винних та попередженню вчинення фінансових правопорушень.

Список використаної літератури

1. Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України : [монографія] / Дмитренко Е. С. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 580 с.

2. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [монографія] / Барановський О. І. – К. : Київ. нац. торгово-екон. ун-т, 2004. – 759 с.

3. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : [монографія] / Єрмошенко М. М. – К. : Київ. нац. торгово-екон. ун-т, 2001. – 399 с.

4. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях / Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. – К. : Текст, 2006. – 256 с.

5. Музика О. А. Фінансове право : [навч. посіб.] / Музика О. А. – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – К. : ПАЛИВОДА, 2005. – 260 с.

6. Кравченко Л. Проблеми відповідальності за порушення порядку здійснення валютних операцій в Україні / Л. Кравченко // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 2000. – № 2. – С. 187–191.

7. Карасева М. В. Финансовое право. Общая часть : [учебник] / Карасева М. В. – М. : Юристъ, 2000. – 256 с.

8. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : [підручник] / Орлюк О. П. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

9. Лисенко В. Фінансові санкції і Конституція України / Лисенко В. // Право України. – 1998. – № 12. – С. 32–33.

10. Фінансове право України : навч. посіб. [для студ. вищих. навч. закл.] / [Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін.] ; за заг. ред. Л. К. Воронової. – К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.

11. Фінансове право України : [підручник] / [Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.

12. Сікорська І. А. Правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 „Теорія управління ; адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право” / І. А. Сікорська. – Ірпінь, 2004. – 18 с.

13. Фінансове право : [навч.-метод. посіб.]. – Ірпінь : Видво Академії ДПС України, 2001. – 182 с.

14. Туркіна Н. В. Деякі аспекти застосування заходів юридичної відповідальності за порушення бюджетного законодавства України / Н. В. Туркіна // Вісник Запорізького державного університету. – 2004. – № 1. – С. 69–73.

15. Зуб И. О. О правовой природе финансовых санкций / И. О. Зуб // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 3. – С. 3–10.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2011 р.